

OBJAVE IN INTERPRETACIJE LISTINE RIŽANSKEGA ZBORA V
DOMAČEM IN TUJEM ZGODOVINOPISJU*Salvator ŽITKO*

Pokrajinski muzej Koper, SI-6000 Koper, Kidričeva 19

IZVLEČEK

Prispevek podrobneje osvetljuje številne dileme in nasprotja, ki so se nakopičila ob ključnih vprašanih Rižanskega zbora, obenem pa primerja najrazličnejše interpretacije listine, ki se v domačem in tujem zgodovinopisju pojavljajo v obdobju od druge polovice 19. stoletja do danes.

Listina Rižanskega zbora je eden najpomembnejših dokumentov družbenih, upravnih, gospodarskih in političnih razmer v Istri na prehodu med bizantinskim in frankovskim sistemom. Opozarja na velike razlike med bizantinsko in frankovsko upravo, med mestnimi municipiji in fevdalnim sistemom, ki so ga Franki od konca 8. stoletja širili po Istri. S področja slovenske nacionalne zgodovine je njen pomen predvsem v tem, da nedvoumno govori o naselitvi in kontinuirani prisotnosti slovenskega prebivalstva v zaledju istrskih romanskih mest.

Ključne besede: placit, frankovski fevdalni sistem, slovanska kolonizacija, listina

PUBBLICAZIONI E INTERPRETAZIONI DEL DOCUMENTO DEL PLACITO
DI RISANO NELLA STORIOGRAFIA NAZIONALE ED ESTERA*SINTESI*

L'articolo spiega in dettaglio i numerosi dilemmi e i contrasti che si sono creati attorno al placito di Risano; vengono inoltre messe a confronto molte interpretazioni del documento che compaiono nella storiografia del paese ed estera nel periodo dalla seconda metà del XIX secolo fino ad oggi.

La carta dell'assemblea di Risano è uno dei più importanti documenti che testimoniano la situazione sociale, amministrativa, economica e politica in Istria nel passaggio dal sistema bizantino a quello franco. Vengono sottolineate le grandi differenze tra l'amministrazione di Bisanzio e quella dei Franchi, tra l'organizzazione basata sulle città e il sistema feudale che è stato introdotto in Istria dai Franchi dalla fine dell'ottavo secolo. Dal punto di vista della storia nazionale della

Slovenia la sua importanza è determinata soprattutto dal fatto che si parli del popolamento e della presenza di una comunità slovena nell'entroterra delle città romane istriane.

Parole chiave: placitum, sistema feudale franco, colonizzazione slava, carta

Uvod

Domala vsi zgodovinarji, ki tako ali drugače osvetljujejo starejšo zgodovino Istre, poudarjajo, da je notarski zapis Rižanskega zbora eden najpomembnejših dokumentov srednjega veka, ne le na območju Istre, temveč verjetno kar vse Evrope. Rižanski zbor je namreč mejni v zgodovini istrskega prava, ki se tudi sicer v mnogočem loči od prava drugih dežel. Ne preseneča torej, da je ta dragoceni dokument gospodarske in pravne zgodovine Istre še vedno predmet novih raziskav in pozornosti zgodovinske znanosti, vendar je bila listina poleg pozornosti v preteklosti tudi predmet različnih komentarjev, interpretacij in seveda polemik. Eden od vzrokov je bil prav gotovo ta, da so se ohranili le kasnejši prepisi, ki se med seboj razlikujejo, poglavitni razlog pa je verjetno v vsebini listine, saj osvetljuje gospodarske, politične, socialne, pravne in etnične značilnosti Istre v najbolj kritičnem in prelomnem obdobju njene starejše zgodovine.

Vsekakor gre za dokument izrednega pomena med 9. in 11. stoletjem, saj opozarja na velike razlike med bizantinsko in frankovsko upravo, med mestnimi municipiji in fevdalnim sistemom, ki so ga Franki razširili po Istri. Brez poglobitve v različne probleme Rižanskega zbora bi bila analiza pravnih sistemov v srednjeveški Istri ne le pomanjkljiva, temveč na mnogih mestih tudi nejasna. Mnogi raziskovalci so listino uporabljali predvsem za ilustracijo politično-upravnih oblik bizantinskega in frankovskega sistema ter na splošno razvoja juridičnih in političnih ustanov tistega časa. Med mnogimi pravnimi zgodovinarji je na primer E. Mayer listino označil kot najpomembnejši dokument istrske zgodovine srednjega veka in hkrati neprecenljiv vir za spoznavanje družbene strukture in pravnega sistema vzhodnih predelov bizantinskega cesarstva v 8. stoletju (Mayer, 1906, 307).

Razen tega ta dragoceni dokument nudi vrsto podatkov o prehodu bizantinske oblasti v frankovsko in o velikih družbenih spremembah v Istri, ki jo je ta prehod prinesel. Razsežnost listine Rižanskega zbora pa je po navedbi L. Margetića tolikšna, da še zdaleč niso osvetljena vsa področja, ki jih le-ta zajema (Margetić, 1988, 125).

Tudi znani bizantolog J. Ferluga meni, da gre za dokument izrednega zgodovinskega pomena, saj podaja sliko družbenih, gospodarskih, upravnih in političnih razmer v Istri v zadnjih desetletjih bizantinske oblasti (Ferluga, 1988, 173).

Glede same listine je istrski zgodovinar T. Luciani že v 19. stoletju navajal, da je bila po vsej verjetnosti shranjena v patriarhovem arhivu v Gradežu, od tam pa prenesena v arhiv Beneške republike. Ker je pomen listine sčasoma naraščal in so jo pogosto uporabljali, so izdelali več kopij oz. prepisov, ki pa ne nosijo več originalnega naslova niti signature niti letnice.

Kopija originala naj bi se ohranila le v Trevisanskem kodeksu (Codex Trevisaneus) iz konca 15. oz. začetka 16. stoletja (Luciani, 1876, 1857).¹

Po mnenju nekaterih historiografov gre za najstarejši ohranjeni prepis Rižanskega zbora, ki najbolj verno odslikava besedilo originalnega dokumenta (E. A. Zetto, 1989, 109).

Iz kopije originala so napravili več prepisov: eden teh je bil, kot navaja P. Kandler, shranjen v Državnem arhivu na Dunaju, drugi pa v Biblioteki Marciana v Benetkah. Enega od prepisov je hranil tudi zgodovinar Verci, ki je napisal zgodovino Trevisanske marke (Kandler, 1876, 86). Prepis v beneški Marciani nosi naslov *IL PLACITO DI RISANO* (Codex Diplomaticus Venetus sacer ed profanus ab Anno 686 usque 1512 ex antiquo exemplari quod Bernardus Trevisanus olim possidebat, cc. 18–20). Gre torej za že omenjeno kopijo listine iz Trevisanskega kodeksa, shranjenega v Državnem arhivu v Benetkah.

Listino je prvi objavil opat F. Ughelli v delu *Italia Sacra, Patriarchato di Grado, Venezia 1640*, kasneje pa so jo še večkrat ponatisnili. Med starejšimi je bila objava v delu G. R. Carlija, *Delle antichità italiane*, IV, Milano 1788/91, ki ji je avtor posvetil tudi obširen komentar.²

Besedilo listine je objavljeno tudi v njegovem delu *Delle antichità di Capodistria, Capodistria 1861*, s. 118–127 v poglavju VII z naslovom *Stato civile dell'Istria sotto Carlo Magno e Gran Placito quivi tenuto*.

V 19. stoletju je listino v celoti objavil P. Kandler v *Codice Diplomatico Istriano*, in ji dodal obširen komentar. Starejši prepis listine je objavil v *Osservatore Triestino*, 1845, n. 75/76 pod naslovom *Codice diplomatico istriano-anno 804 – Parlamento istriano sulle Querimonie della Provincia* (Dal Codice Trevisiani posseduto dal Verci), mlajši pa v delu *Notizie storiche di Pola*, Parenzo 1876, s. 79–85, pod istim naslovom, vendar s pripombo (Dal Codice Trevisani della Marciana di Venezia e dal Codice dell'Archivio di Vienna).³ Tako je Kandler objavil oba prepisa iz Trevisan-

1 Trevisanski kodeks, Državni arhiv Benetke, C. 21-32, vsebuje 459 numeriranih listin, od teh je 280 diplom politično-upravne vsebine, ki so razvrščene po kronološkem principu od leta 630 do 1395; T. Luciani, *Fonti per la storia dell'Istria negli Archivi di Venezia, La Provincia*, n. 12, Capodistria 1876, s. 1857.

2 G. R. Carli, *Delle antichità italiane*, 1788, Appendice vol. II., Appendici di documenti alla parte quarta delle Antichità italiane, Milano, MDCCLXXXI.

3 P. Kandler, *Notizie storiche di Pola*, Parenzo 1876, s. 79–85/ *Placito sulle querimonie dell'Istria tenuto dai Messi di Carlomagno* (Dai Codice Trevisani della Marciana di Venezia e Dal Codice dell'archivio di Vienna), *Placito tenuto in Istria nell'anno 804 dai Messi di Carlo Magno Imperatore*, s. 85–105.

skega kodeksa, ki sta na nekaterih mestih precej različna. Prvi prepis je namreč za 30 let starejši od drugega, ki je nekoliko dopolnjen in redigiran ter se je s tem, kot navaja Kirac, že precej oddaljil od originalne listine (Kirac, 1946, 47). Vprašanju bizantinskega in frankovskega sistema ter naselitve Slovanov v Istro se je Kandler posvetil tudi v delu *Notizie storiche di Montona, Trieste 1875*, vendar v njem listine Rižanskega zbora ni objavil.

Zasledimo ga v drugih izdajah, npr. v dodatku k delu G. Negrija, *Memorie storiche della Città e Diocesi di Parenzo*, AMSI, vol. III, Parenzo 1887.⁴

Če ostanemo pri italijanskih avtorjih, je potrebno omeniti obširno delo R. Udine, *Il Placito del Risano*, Archeografo Triestino, vol. XVII, III Serie, XLV della Raccolta, 1932, s. 61–82 z obširnim zgodovinsko-pravnim komentarjem. Med novejšimi deli gre omeniti delo R. Cessija, *Documenti relativi alla storia di Venezia anteriori al Mille*, Padova 1942, I, s. 60–67, zlasti pa delo C. Manaresija, *I Placiti del Regnum Italiae*, *Fonti per la storia d'Italia*, n. 92, Roma 1955, s. 48–56; celotno besedilo listine je z izvirno paginacijo v svojem delu *Il Placito di Risano*, Trieste 1989, s. 116–124, objavil Mario E. A. Zetto, ki prinaša tudi italijanski oziroma beneško-istrski dialektalni prevod latinskega besedila. Manaresijevo besedilo se na nekaterih mestih razlikuje od besedila v Trevisanskem kodeksu, katerega zrcalna kopija se pojavlja v delu francoskega avtorja A. Guillouja, *Régionalisme et indépendance dans l'empire byzantin au VIIe siècle, l'exemple de l'Exarchat et de la Pentapole d'Italie*, Rome 1969 (Margetić, 1988, 126).

Med starejšimi nemškimi avtorji, ki so objavili besedilo Rižanskega zbora, naj omenimo G. Waitza, *Deutsche Verfassungsgeschichte*, III Kiel 1883 in S. Abel-B. Simson, *Jahrbücher des Fränkischen Reichs unter Karl dem Grossen*, II, Leipzig 1883. Najnovejši prevod listine z obširnim komentarjem, analizo v viru omenjenih oseb, orisom družbenih in ekonomskih razmer v Istri v luči zapletenega pravnega položaja ter izčrpno bibliografijo starejših izdaj in komentarjev je pripravil H. Krah-winkler v delu *...IN LOCO QUI DICITUR RIZIANO...*, zbor v Rižani pri Kopru I. 804, Knjižnica Annales 40, Koper 2004s. 82–92 (redakcija P. Štih).

Med slovenskimi zgodovinarji je besedilo prvi objavil, prevedel in komentiral F. Kos v *Gradivu za zgodovino Slovencev v srednjem veku*, II, Ljubljana 1906, št. 23. Omembam Slovanov v listini Rižanskega zbora in starejši slovanski kolonizaciji v Istri je daljšo razpravo posvetil M. Kos, s pravne plati pa ga je na kratko komentiral S. Vilfan v *Pravni zgodovini Slovencev*, Ljubljana 1961. Na več mestih je sodni zbor ob Rižani zabeležil in komentiral B. Grafenauer in seveda vrsta drugih slovenskih zgodovinarjev.

4 G. Negri, *Memorie storiche della Città e Diocesi di Parenzo*, AMSI, vol. III, f I/II, Parenzo 1887, s. 111; Appendice s. 146/47–155.

Slovenski prevod z najnujnejšimi terminološkimi pojasnili je prispeval tudi R. Bratož in je objavljen v *Prispevkih k zgodovini Kopra, Koper med Rimom in Benetkami*, Ljubljana 1989, s. 81.

Temeljiteje so se lotili pravnega in družbeno-političnega sistema v Istri pod bizantinsko oziroma frankovsko oblastjo tudi hrvaški zgodovinarji. Ob F. Kukuljeviću, L. Kiracu, Vj. Klajiću in drugih je Rižanski zbor v novjšem času izčrpnje obdelal L. Margetić v razpravi *Diritto medievale croato. Diritti reali I*, *Atti del Centro di ricerche storiche*, vol. XIII, Trieste-Rovigno, 1982/83. Za njim sta nov kritičen prepis iz Trevisanskega kodeksa in prevod v italijanščino pripravili A. Petranović in A. Margetić v razpravi *Il Placito del Risano*, *Atti del Centro di ricerche storiche*, vol. XIV, Trieste-Rovigno, 1983/84, s. 55–70 in ob tem naglasili, da Kandlerjevo besedilo ni vedno sprejemljivo in brez napak.

Komentarjem, prevodom in interpretacijam listine Rižanskega zbora torej sledimo že od 18. stoletje dalje (npr. G. R. Carli), čeprav jih je mnogo več v 19. stoletju, zlasti med istrskimi zgodovinarji (npr. P. Kandler, G. de Vergottini, C. Combi, T. Luciani, B. Benussi itd.), ko je tukajšnje zgodovinopisje pod vplivom iredentizma in nacionalizma obravnavalo razvojne zgodovinske procese predvsem v kontekstu lastnih družbeno-političnih pretenzij in tendenc, mnogo manj pa z vidika objektivne zgodovinske metode in interpretacije virov. Tako pomembna listina, kot je notarski zapis Rižanskega zbora, ki nedvoumno govori o naselitvi in prisotnosti Slovanov v zaledju istrskih romanskih mest, seveda ni mogla mimo nekaterih tendencioznih interpretacij pa tudi polemik s slovenskimi, hrvaškimi pa tudi tujimi zgodovinarji, ki so imeli drugačne poglede in razlage kot italijanski.

Stališča italijanskega zgodovinopisja do slovanske naselitve Istre

Na splošno je notarski zapis Rižanskega zbora za starejše italijansko zgodovinopisje neizpodbiten dokaz, da so se Slovani v Istri pojavili šele s prihodom Frankov, po zboru pa so bili iz nje pregnani. P. Kandler jih omenja le v toliko, da z njihovo naselitvijo istrskim posestnikom ni bila odvzeta zemlja in da je računati s Slovani onstran Raše že prej, preden so jih v 15. stoletju na to območje naselili Benečani (Kandler, *CDI*, 13–14).

B. Schiavuzzi je bil mnenja, da vdori Slovanov v Istro okoli leta 600 še niso pomenili njihove stalne naselitve, ki naj bi jo pospešila šele frankovska oblast, da bi z njimi postopno odstranila stari sistem in uvedla svojega ter naselila puste predele. Glede na neobljudenost velikega dela Istre, predvsem severnega, avtor dopušča možnost, da so Slovani ostali v predelih, ki so bili opustošeni po langobardskih in frankovskih vpadih v 8. stoletju (Schiavuzzi, 1901, 305).

Več pozornosti je Slovanom posvetil B. Benussi in v svojem delu *Nel Medio evo*, Parenzo 1897, najprej polemiziral z nemškimi zgodovinarji, ki so na podlagi Zeus-

sovih, Diehlovih, Gfrörerjevih in Dümmlerjevih izsledkov navajali, da je bila notranjost Istre že v bizantinskem obdobju naseljena z mešanico Slovencev in Hrvatov ter da je le v obmorskem pasu prevladoval romanski živelj. Benussi jim je očital, da so se pri svojih tezah preveč naslanjali na splošne zgodovinske vire in premalo upoštevali najpomembnejše dokumente lokalne zgodovine. Po njegovem mnenju posebnosti istrske zgodovine niso mogli ne razumeti ne dojeti, saj so svoja dela objavili, še preden je P. Kandler zbral in objavil dokumente istrske zgodovine v svojem obširnem delu *Codice Diplomatico Istriano*.

Svojo tezo, da se Slovani po letu 611 še niso za stalno naselili v Istri, naslanja predvsem na dejstvo, da se kljub neposredni bližini gradeške in oglejske cerkve oz. istrskih škofij, med katerimi je notranjo Istro pokrivala pičanska škofija, niso oprijeli krščanstva. Slovani so torej po njegovem vse do leta 804 ostali pogani, hkrati pa ne bi bilo možno, da bi se "Numerus Tergestinus" kot obmejno bizantinsko ozemlje od Timava do Kastva obdržal, če bi bil naseljen pretežno s slovanskim prebivalstvom. Tudi sama listina Rižanskega zbora, meni Benussi, ne pušča nobenih dvomov: v prisotnosti cesarskih odposlancev, gradaškega patriarha in škofov sledimo intervenciji istrskih mest, pa ne le obmorskih, temveč tudi kontinentalnih kot nekdanjih rimskobizantinskih davkoplachevalcev. Vsa ta mesta so brez izjeme izražala protest proti slovanskim kolonom, ki jih je "dux Johannes" pripeljal v Istro.

Na teh dejstvih torej Benussi v celoti oponira nemškimi, hrvaškimi in slovenskim zgodovinarjem tistega časa in poudarja, da je Slované v Istro prvi privedel šele vojvoda Janez; po zboru naj bi se najverjetneje naselili na posestvih, ki so tvorila del obmejnega pasu znotraj tržaškega numerusa. Obširnost ozemlja, ki je bilo vključeno v tržaški numerus, pogosti napadi v preteklosti, invazija Langobardov leta 751 in frankovski ekspediciji v letih 788 in 799 nas navajajo k temu, zaključuje avtor, da so bila ravno tu tista "deserta loca", ki so jih Franki podelili novim naseljencem (Benussi, 1897, 166).

Tudi R. Udina se strinja z Benussijevo tezo glede prihoda in naselitve Slovanov v Istro. Potreba po kolonizaciji pustih predelov z ljudmi, ki so jih pripeljali od drugod, po njegovem kaže na velike težave istrskega poljedelstva zaradi pomanjkanja delovne sile. Z vidika socialnega napredka in agrarnega razvoja Istre je bila naselitev Slovanov ugodna in pozitivna, s pravnega vidika pa je po mnenju R. Udine predstavljala zlorabo oblasti (Udina, 1932, 49). Do polemik o slovanski naselitvi v Istri oziroma njenem etničnem značaju v bizantinsko-frankovskem obdobju je prihajalo tudi v tedanjem časopisju. Odgovorni urednik lista *L'Istria* M. Tamaro je v članku *Epilessie croate. Mistificazioni storiche* (1899) ostro zavrnil teze, ki jih je urednik lista *La Pensée slave*. A. Jakić glede tega vprašanja izpostavil v članku: *Le "Placet" de Charles Magne et les Croates de l'Istrie*.⁵

5 Gre za politični in literarni periodični list *Il pensiero slavo*, ki ga je v letih 1894–1898 izdajal A. Jakić; 3. oktobra 1898 se je preimenoval v *La Pensée slave* in so ga izdajali v francoščini in hrvaščini. Po

Ravno v letih Rižanskega zbora sta šli splošna frankovska državna in gospodarska politika v smer naseljevanja puste in neobdelane zemlje s kolonisti, ki naj bi jo obdelovali in od nje plačevali davek državi ter s tem opravljali javno korist. Prav listina Rižanskega zbora dokazuje, kot v svoji razpravi O starejši slovanski kolonizaciji v Istri, 1950, navaja M. Kos, da je bilo glede Slovanov v Istri smiselno izraženo tisto, kar je odredal Aachenski kapitularij (801–813): "Kjerkoli se najdejo koristni ljudje, podeli naj se jim v krčenje gozd, da se bo naša služba izboljšala." Naglašena je torej državna korist, na Rižanskem placitu imenovana javna (to je državna) korist (*utilitas in publico*), v kapitulariju iz tistega časa pa "izboljšanje naše—to je državne—službe" (Kos, 1950, 10).

Listina torej ne govori o kakem priseljevanju, pač pa le o naselitvi Slovanov na nekdanje mestne posesti. Tudi sam Kandler navaja, da vojvoda Janez Istranom ni odvzel njihove zemlje, temveč le Slovanom podelil neobdelano in pusto zemljo z namenom, da jo obdelujejo v javno korist (Kandler, 1876, 101).

Bruno Croato (1875–1948) "Il Placito del Risano" (1934/35)

letu 1903 se je znova preimenoval v Slovanska misao, v hrvaškem jeziku (S. Monti-Orel, I Giornali Triestini dal 1863 al 1902, Trieste 1976, s. 442).

V delu zagovora vojvode Janeza so za mnoge, zlasti italijanske zgodovinarje, sporne vojvodove besede: "jih (Slovane) od tam preženimo" (*et nos eiciamus eos foras*). V teh besedah namreč vidijo vojvodovo odločitev, da Slovane prežene iz Istre. Proti tej trditvi sta odločno nastopila že M. Kos in L. Kirac, ki je prišel do zaključka, da se je celoten vik in krik istrskih mestnih glavarjev razbil ob neomajnem fevdalnem pravu, ki je mestnim municipijem odvzelo lastništvo nad javno zemljo (*ager districtus*) in jo izročilo vladarju oz. državi (Kirac, 1946, 79).

Razsodba cesarskih odposlancev glede Slovanov zato ni po naključju v prepisu listine v *Codex Trevisaneus-Verci* drugače zapisana kot v prepisu *Trevisani-Marciana*. Iz obeh besedil je razvidno, da gre le za drugače postavljeno vejico, ki pa bistveno spreminja smisel razsodbe o Slovanih. Starejši prepis *Trevisani-Verci* ne obsoja Slovanov, temveč jih v nekem smislu celo brani ("*Tunc praevidimus nos Missi D. Imperatoris, ut Ioannes Dux dedisset vadia, ut per omnia praelata superposta glandatico, herbatico operas, et collectiones de Sclavis, et de angarias, vel navigationes emendandum*"), medtem ko novejša besedilo *Codex Trevisaneus-Marciana* do neke mere obsoja vojvodo Janeza tudi zaradi Slovanov ("*Tunc praevidimus nos Missi Domini Imperatoris, ut Ioannes, Dux dedisset vadia, ut omnia praelata, superposta, glandatico, herbatico, operas, et collectiones, de Sclavis, et de angarias, vel navigationes emendandum*").

Težko je reči, koliko obe besedili odgovarjata originalu, dejstvo pa je, da je večji del italijanskih zgodovinarjev sledil prepisu *Trevisani-Marciana* in zato sprejel tiste sklepe zbora, ki so bili neugodni za vojvodo in Slovane. Podrobnejša analiza tedanjih razmer in same listine pa takih zaključkov ne dopušča, zlasti če upoštevamo, da je bil prepis *Codex Trevisaneus-Marciana* predelan in dopolnjen, s tem pa seveda prilagojen potrebam istrskega zgodovinopisja v času iredentističnih in asimilatorskih teženj (Kirac, 1946, 80).

Stališča slovenskega in hrvaškega zgodovinopisja do slovanske naselitve v Istri in drugih relevantnih vprašanj listine Rižanskega zbora

Za razliko od italijanskih zgodovinarjev sta skušali slovenska in hrvaška historiografija na podlagi etimoloških, arheoloških in zgodovinskih raziskav znanstveno utemeljiti tezo o sistematični slovanski kolonizaciji istrskega polotoka v obdobju po velikih obrsko-slovanskih vdorih okoli leta 600 pa do Rižanskega zbora leta 804.

Toda tudi znotraj slovensko-hrvaškega zgodovinopisja je ob vprašanju posameznih interpretacij listine prihajalo do nekaterih stereotipov, ki so bili v neposrednem povojnem obdobju najprej ideološko obarvani (osrednje delo L. Kiraca *Crtice iz istarske povijesti*, je nastalo leta 1946, članek B. Canella *Gli Slavi al Placito del Risano* pa je bil objavljen v *Istrskem zgodovinskem zborniku*, 1953), kasneje pa so posamezni hrvaški zgodovinarji, zlasti L. Margetić, polemizirali glede Kosove teze o

obsegu antične oziroma zgodnj srednjeveške Istre ter glede smeri in posameznih stopenj slovanske kolonizacije (Margetić, 1983, 152). Hrvaško zgodovino pisje je po drugi strani nasprotovalo italijanskemu glede porekla oziroma izvora vojvode Janeza, ki sta ga Vj. Klajić in L. Kirac, naslanjajoč se na Gfñórerjevo delo *Geschichte Venedigis bis zum Jahre 1084*, Graz 1872, nedvoumno opredeljevala kot hrvaškega bana zahodne Liburnije in Istre (Kirac, 1846, 67). Avtentičnost same listine Rižanskega zbora pa je L. Kirac zastavljal predvsem ob vprašanju pičanske škofije oziroma škofa Lavrencija na pičanskem škofovskem prestolu, saj naj bi Pićan (Pedena) v cerkvenem pogledu v tem obdobju spadal pod Liburnijo oziroma Hrvatsko (Kirac, 1946, 35).

Temu vprašanju se je v novejšem času posvetil tudi L. Margetić, ki navaja, da ne obstaja nobeno poročilo o delovanju škofa ali škofije v Pedeni vse do konca 10. stoletja, saj bi bil njen obstoj v nasprotju s sklepi koncila iz leta 343, ki je izrecno prepovedal ustanavljanje škofij v naseljih s statusom "vicusa" pa tudi na območju manjših mest. Na sinodah v Gradežu (579), Lateranu (680) pa tudi cerkvenih zborih v 8. stoletju ni zanesljivih poročil, zato je avtor mnenja, da je bila prisotnost pičanskega škofa na Rižanskem zboru zgolj domnevna, četudi je v listini naštetih pet istrskih škofov (Margetić, 1983, 133). R. Bratož skuša v svoji razpravi vendarle dokazati možnost obstoja pičanske škofije v tem obdobju. Podatki, ki jih navaja listina Rižanskega placita, odražajo ekonomsko moč in obljudenost naših krajev. Takrat je Pedena oddajala približno trikrat manj davkov kot največja mesta Pulj, Poreč ali Trst in se je po davčni obremenitvi pojavljala skupaj z Buzetom na sedmem ali predzadnjem mestu. Število petih, očitno istrskih škofov, ki se navajajo v preambuli listine in v seznamu podpisnikov na koncu, kaže na to, da je okrog leta 800 obstajalo v Istri več škofijskih sedežev, poleg Trsta, Poreča in Pulja vsaj še dva v manjših krajih, ki v antiki niso imela mestnega statusa. Ob zelo verjetni odsotnosti Kopra in Umaga, ki se v listini sploh ne omenjata, pridejo v poštev lahko le Novigrad, Rovinj in Pedena. Število petih škofov na Rižanskem zboru se ujema s številom škofov iz Istre na lateranski sinodi leta 680. Če že za zadnjega v seznamu (Lavrencij) nimamo nobenega dokaza, da bi izhajal iz Pedene, pa tega ne moremo izključiti, saj od devetih navzočih "mest in kaštelov" na zboru Labin, Motovun in Buzet nikoli niso bili škofijski sedeži. Tako moremo izvor dveh škofov iskati med tremi možnostmi, Rovinjem, Novigradom in Pedeno. V tem primeru ni izključen obstoj šibkega škofijskega sedeža v Pedeni v Istri tudi v času, ko je bavarska metropola postala nadškofijski sedež z oznako "ecclesia Iuvavensium que et Petena" (Bratož, 1992, 301).

Različnim komentarjem in interpretacijam pravzaprav sledimo pri vseh poglavjih listine oziroma vprašanjih, ki so bila obravnavana na Rižanskem zboru, tako glede cesarskih odposlancev, prisotnosti mestnih glavarjev, zapisnikov poročil (breues), bizantinskih vojaških in civilnih predstavnikov, uživanja cerkvenih posesti, plačevanja davkov, pa tudi glede odsotnosti predstavnikov Kopra, Pirana in Umaga na

Rižanskem zboru, čeprav je le-ta potekal ravno na ozemlju Kopra (in territorio Caprense). Ob tem vprašanju je največ različnih mnenj med samimi italijanskimi zgodovinarji, med katerimi je bil C. de Franceschi v svoji razpravi *Saggi e considerazioni sull'Istria nell'alto medioevo*, AMSI, vol. XVI NS, Venezia 1968, zelo kritičen do interpretacij G. R. Carlja, P. Kandlerja, B. Benussija, R. Udine, G. de Vergottinija in drugih. Po njihovih razlagah bi lahko bila severna Istra v tistem času le del tržaškega numerusa, C. de Franceschi pa jo uvršča v "ducatus Venetiarum", ki je nastal ob koncu 7. stoletja in naj bi severno Istro obdržal tudi po frankovski osvojitvi leta 788. V času Rižanskega zbora je bilo torej po de Franceschijevem mnenju koprsko ozemlje še izven jurisdikcije frankovskega vojvode in je kot nevtralno ozemlje povsem ustrezalo trenutnim frankovskim potrebam, pa tudi namenom in ciljem takega zborovanja. Na njem zato ni bilo ne Kopra, ne Pirana in Umaga, to pa je tudi zadosten razlog, da omenjena mesta niso navedena v listini Rižanskega zbora (C. de Franceschi, 1968, 20).

Zaradi številnih pomanjkljivosti, nedoslednosti in tendencioznosti prepisa listine iz Codex Trevisaneus – Marciana, ki jo je P. Kandler objavil v Codice Diplomatico Istriano in v delu *Notizie storiche di Pola*, 1876, se je večina novejših raziskovalcev in avtorjev odločala za verodostojnejši prepis iz Trevisanskega kodeksa v Državnem arhivu v Benetkah. Mario E. A. Zetto je v svojem delu *Il placito di Risano*, Trieste 1989, objavil, kot že rečeno, Manaresijevo verzijo (I placiti del "Regnum Italiae", 1955); v letih 1983/84 sta nov kritičen prepis iz Trevisanskega kodeksa in prevod v italijanščino pripravili A. Petranović in A. Margetić, slovenski prevod je iz istega kodeksa z najnujnejšimi terminološkimi pojasnili pripravil R. Bratož leta 1989, najnovejši slovenski prevod listine iz Trevisanskega kodeksa pa je objavljen v delu H. Krahwinklerja, ki hkrati navaja, da ima besedilo zbora zaradi razmer izročila še vedno celo vrsto jezikovnih in stvarnih težav pri razumevanju, ki jih tudi kaka nova edicija ne bo mogla odpraviti (Krahwinkler, 2004, 9). Po ocenah strokovnjakov njegovo delo prinaša doslej najbolj podrobno analizo tega nadvse pomembnega dokumenta, hkrati pa so se s tem interpretacije listine Rižanskega zbora kot pogloblitnega pisnega vira že dokaj izčrpale.

Slovensko zgodovinopisje se razen z zgoraj omenjenimi prevodi in komentarji doslej ni moglo ponašati z vidnejšimi dosežki, čeprav je na lokalni ravni vendarle potrebno omeniti mednarodno srečanje zgodovinarjev, arheologov in lingvistov maja 1993 na Kortini pri Sv. Antonu in objavo razprav v reviji *Acta Histriae II* (*Acta Histriae*, 1994).

Kot temeljno torej še vedno ostaja Kosovo listinsko gradivo, ki pa bi ga morali v posameznih segmentih vendarle dopolniti z novimi izsledki in spoznanji, ki jih dolgujemo predvsem arheološki stroki zadnjih desetletij. Predvsem listine Rižanskega zbora ne moremo več vrednotiti in ocenjevati zgolj v kontekstu slovanske naselitve oziroma prisotnosti v istrskem prostoru, temveč bi ji moralo tudi domače zgodovi-

nopisje s kritično analizo in interpretacijo listine določiti pomen in vlogo, ki ji pripada zaradi celotne vsebine. Čas Rižanskega zbora in zlasti spremembe, ki so mu sledile, so namreč usodno zarezale v nadaljnji tok zgodovine, in to ne le na ožjih istrskih tleh, temveč na širšem jadranskem prostoru ter s tem posredno vplivale na njegov nadaljnji zgodovinski razvoj.

PUBLICATIONS AND INTERPRETATIONS OF THE DOCUMENT OF THE
PLACITUM OF RIZIANO IN SLOVENE AND FOREIGN HISTORIOGRAPHY

Salvator ŽITKO

Regional Museum of Koper, SI-6000 Koper, Kidričeva 19

SUMMARY

The document of the Placitum of Riziano is one of the most important records of the social, administrative, economic and political situation in Istria during the transition from the Byzantine to the Frankish system. It points out the large differences between the Byzantine and Frankish administration, between urban municipia and the feudal system that the Franks had been promulgating throughout Istria since the 8th century. Its significance for Slovene national history lies primarily in the explicit mention of the settlement and continual presence of the Slovene population in the hinterland of Roman cities of Istria.

The document has only been preserved in later transcripts; the one that is most often used by experts is the transcript from the Codex Trevisanus, which is stored in the National Archives in Venice, Italy. According to experts this is the oldest of the transcripts and the one that most faithfully reproduces the original notary writings of the Placitum of Riziano from 804.

Among the renowned publications and commentaries related to this document, G. R. Carli and his work "On Italic Antiquities" (Delle antichità italiane, IV, Milan 1788/91) should be mentioned; in the 19th century the document was published in its entirety by P. Kandler in the "Diplomatic Codex of Istria" (Codice diplomatico istriano, Trieste 1853/64), with an extensive commentary, while an earlier transcript appeared in the work "Historical News of Pola" (Notizie storiche di Pola, Parenzo 1876). Kandler thus published both transcripts from the Codex Trevisanus, though in certain points they differ quite considerably from one another. Subsequent publications of the document appeared in the works of Abel-Simson (1883), R. Udine (1932), C. Manaresi (1955) and Mario E. A. Zetto (1989).

The first Slovene historian to publish, translate and comment on the text was F. Kos in his "Material for the History of the Slovenes in the Middle Ages II" (Gradivo

za zgodovino Slovencev v srednjem veku II, 1906), while in 1989 R. Bratož completed the latest Slovene translation, along with terminological explanations. Among Croatian historians who have dealt with this topic recently are A. Petranović and A. Margetić, who prepared a more complete transcription of the text and its translation into Italian, with an extensive commentary by L. Margetić.

The paper presents in-depth the numerous dilemmas and contradictions that have accumulated on the key issues of the Placitum of Riziano, while offering a comparison between the various interpretations of the document that have appeared in Slovene and foreign historiography from the second half of the 19th century to this day.

Key words: placitum, Frank feudal system, Slav colonization, charter

VIRI IN LITERATURA

- Acta Histriae (1994):** Prispевki o Rižanskem zboru, Istri in Furlaniji/Contributi sul placito del Risano, L'Istria ed il Friuli. Mednarodno srečanje zgodovinarjev, arheologov in lingvistov 28.–29. 05. 1993 na Kortini pri Sv. Antonu. Acta Histriae, II. Koper.
- Benussi, B. (1897):** Nel Medio evo. Pagine di storia istriana. Parenzo.
- Bratož, R. (1994):** Istrska cerkev v 7. in 8. stoletju (od smrti Gregorja Velikega do Rižanskega placita). Acta Histriae 2. Koper, 53–64.
- Bratož, R. (1989):** Prispевki k zgodovini Kopra. V: Guštin, M. (ed.): Koper med Rimom in Benetkami. Ljubljana – Koper, Pokrajinski muzej, 88.
- Bratož, R. (1992):** Nekatera nerešena in nerešljiva vprašanja iz zgodovine severno-jadranskih dežel v 6. in 7. stoletju. Zgodovinski časopis, 3. Ljubljana, 301–302.
- Carli, G. R. (1788):** Delle antichità italiane, Milano MDCCLXXXVIII /Appendice prima – Placito in Istria dei Messi di Carlo M. contro i vescovi, ed il Duca Giovanni, anno DCCCIV, 5–12.
- Carli, G. R. (1861):** Delle antichità di Capodistria. Capodistria, "Giuseppe Tondelli", 125.
- Ferluga, J. (1988):** L' Italia bizantina dalla caduta del Esarcato di Ravenna alla metà del secolo IX. Bizanzio. Roma – Spoleto, 173.
- Grafenauer, B. (1965):** Zgodovina slovenskega naroda, II. Ljubljana, Državna založba Slovenije, 129–130.
- Guillon, A. (1969):** Régionalisme et indépendance dans l'empire byzantin au VIIe siècle. L'exemple de l'exarchat et de la Pentapole d'Italie. Studi Storici, 75–76. Roma.
- De Franceschi, C. (1968):** Saggi e considerazioni sull'Istria nell'alto medioevo, AMSI, vol. XVI NS. Venezia.

- Kandler, P. (1876):** Notizie storiche di Pola. Parenzo, 79–85.
- Kandler, P. (1862/65):** Codice Diplomatico Istriano, I, Anno 804. Parlamento istriano sulle querimonie della Provincia (Dal Codice Trevisani posseduto dal Verci), III, 59.
- Placito sulle querimonie dell'Istria tenuto dai Messi di Carlomagno, 1–5 (Dal Codice Trevisani della Marciana di Venezia e dal Codice dell'Archivio di Vienna); Placito tenuto in Istria nell'anno 804 dai Messi di Carlo Magno Imperatore, 5–16.
- Kirac, L. (1946):** Crtica iz istarske povijesti. Rižanska skupština. Zagreb, Nakladni zavod Hrvatske.
- Kos, F. (1906):** Gradivo za zgodovino Slovencev, II, 23. Ljubljana, 19–20.
- Kos, M. (1950):** O starejši slovanski kolonizaciji v Istri. Razprave 1. Ljubljana, SAZU, 10.
- Kos, M. (1985):** Slovani na zboru pri Rižani. V: Kos, M.: Srednjeveška kulturna, družbena in politična zgodovina Slovencev. Izbrane razprave. Ljubljana, 322–324.
- Krahwinkler, H. (1992):** Friaul in Frühmittelalter. Geschichte einer Region vom Ende des fünften bis zum Ende des zehnten Jahrhunderts. Wien–Köln–Weimar.
- Krahwinkler, H. (2004):** in loco qui dicitur Riziano... zbor v Rižani pri Kopru leta 804. Koper, Univerza na Primorskem, Znanstveno-raziskovalno središče Koper – Zgodovinsko društvo za južno Primorsko.
- Luciani, T. (1876):** Fonti per la storia dell'Istria negli Archivi di Venezia. La Provincia, 12. Capodistria.
- Manaresi, C. (1955):** I Placiti del "Regnum Italiae". Fonti per la storia d'Italia, 92. Roma.
- Margetić, L. (1982/83):** Diritto medievale croato, Diritti reali, Parte prima. Atti del CRS, 13. Trieste – Rovigno, 152.
- Margetić, L. (1983a):** La situazione nell'Italia bizantina nella seconda metà del secolo VI e l'Istria, I. Histrica/B – Histrica Historica. V : Histrica et Adriatica. Raccolta di saggi, storico-giuridici e storici. Collana degli Atti Centro di ricerche storiche di Rovigno, 6. Trieste, 103–112.
- Margetić, L. (1983b):** Le prime notizie su alcuni vescovati istriani, II. Histrica/B – Histrica et Adriatica. Trieste, 131.
- Margetić, L. (1983c):** La venuta degli Slavi in Istria, V: Histrica Historica, v: Histrica et Adriatica. Trieste, 145–154.
- Margetić, L. (1988):** Quelques aspects du plaid de Rižana. Revue de études byzantines 46. 125–134.
- Mayer, E. (1906):** La costituzione municipale dalmato-istriana nel medioevo e le sue basi romane. AMSI, vol. XXII. Parenzo, 307.
- Nacella, B. (1953):** Gli Slavi al Placito del Risano. Istrski zgodovinski zbornik, I. Koper, 5–16.

- Negri, G. (1887):** Memorie storiche della Città e Diocesi di Parenzo. AMSI, vol. III. Parenzo, 111, 147–155.
- Petranović, A., Margetić, A. (1983):** Il Placito di Risano. Atti del Centro di ricerche storiche, XIV. Trieste–Rovigno, 55–57.
- Schiavuzzi, B. (1901):** Cenni storici sull'etnografia dell'Istria, AMSI, vol. XVII. Trieste, 305.
- Tamaro, M. (1899):** Epilessie croate. – Mistificazioni storiche. L'Istria, 880. Capodistria, XVIII.
- Udina, R. (1932):** Il Placito del Risano, Archeografo Triestino, vol. 17. Trieste, 10.
- De Vergottini, G. (1924/25):** Lineamenti storici della costituzione politica dell'Istria durante il Medio evo. Roma, 37.
- Vilfan, S. (1961):** Pravna zgodovina Slovencev. Ljubljana, Slovenska matica, 112.
- Zetto, M. E. A. (1989):** Il Placito di Risano. Trieste.
- Žitko, S. (1991):** Listina Rižanskega placita – dileme in nasprotja domačega in tujega zgodovinopisja. Annales 1. Koper, 59–68; 2, Koper, 87–102.
- Žitko, S. (1992):** Listina Rižanskega placita – dileme in nasprotja domačega in tujega zgodovinopisja – II. del, Annales 2, Koper, 87–102.

